Нехай всяке тепле серце

Нашим болем іздригнеться!

П. Куліш.

I

Я вмер.

Про це я вперше довідався з широкого друкованого аркуша, званого "Щоденне слово" і видаваного справді щодня в місті Дніпрові.

В цьому аркуші, серед "посмертних звісток", я прочитав такий допис:

"Нова несподівана смерть: умер Євген Сагайдачний. Хто знав його, читав його писання, той розуміє, яка це втрата. Його невеличкі поемки та оповідання віршем — то справжня окраса українському письменству. Це — літературні перлини, наскрізь проняті сумом-жалем. І така велика сила авторового таланту, що він примушує читача з собою плакати й сумувати над недолею людською, та разом і високо підноситися духом угору, вбачаючи ті високості, до яких може сягнути непереможний дух людський.

Але не дурно такі сумні поезії невчасно згаслого автора. Тяжке було йому життя. Він мусив без одпочину гибіти над нудною, нецікавою, нерозумною роботою, щоб добути собі і своїй сім'ї шматок хліба. Та праця мучила його, дратувала, вбивала йому силу. Тільки невеличкі частинки свого часу міг він давати літературі.

Останніми часами він тяжко занедужав і поїхав на село. Сьогодні наспіла звістка, що він умер, і його там уже поховано. Смерть спіткала його на тридцять четвертому році життя. Земля тобі пером, чесний робітнику, талановитий і щирий поете!"

Я не знаю, чи були правдою в цій звістці хвали моєму талантові, але все інше не було вигадкою, опріче, звісно, одного... Чи й це, ця новина про мою смерть також мала бути правдою?

Адже я таки й був дуже хворий, тільки мені здавалося, що я не вмер, а трохи очуняв на селі. Поїхав я туди без жінки й двох моїх дітей. Всім, на жаль, не можна було: мене покликав на село Дмитренко пожити в його літо, але покликав самого... А сім'я тим часом подалась у гостину до жінчиного батька, в маленьке повітове місто. Це було добре, бо не треба було платити за кватиру та своїм коштом харчуватися, а в нас останніми часами стало дуже сутужно на гроші: мої "літературні перлини" не давали мені, звісно, ніякого заробітку, службу мусив я покинути через хворобу. А як тая служба давала мені на місяць тільки п'ятдесят карбованців, то в нас, звісно, щомісяця нічого не зоставалося, опріче... того, що були винні в крамничку, чи ще куди... щоправда — винні небагато, бо жили обережно: які були вжитки, таке й життя.

Дак ото, подужчавши трохи на селі та занудившися вельми за сім'єю, я зважився її одвідати. До Дніпрова я доплуганився за півкарбованця з дядьком, що їхав з села у базар; звідси мав увечері залізницею податися до міста В., де жила моя Ксеня... А поки зайшов, просто з базару, до міської читальні й попрохав собі часописи за останній місяць. Бо на селі цього добра не було: моєму приятелеві Дмитренкові політика байдуже, то він газет і не читає, а я тим цікавлюся. Почав читати й начитав...

Кинувся до інших часописів, аж і там у двох уже є звістки: умер та й годі! І всі жаліють! Навіть більше: хвалять і кажуть, що вмерло щось надзвичайне.

Не можу зрозуміти!.. Може це не я?

Сиджу собі здивований серед зовсім порожньої читальні, коли це ввіходить двоє якихсь добродіїв, молоді ще хлопці: один студент, а другий у звичайній одежі. Я сидів у куточку, трохи затулений шафою з книжками, то вони мене й не помітили. Посідали.

— А що, дала бібліотекарка останнє число "Розмови"? — питає студент.

— Ось.

— Що там є?

— Оповідання Радюкове... вірші... ось рецензія на театр...

— А некролога Євгена Сагайдачного нема?

Я нашорошив уха: мій некролог у нашому літературному органі... Якби я пішов просто до Савенка — на його йде тепер мій примірник "Розмови", — то вже й прочитав би.

Але ні, добродій одказує:

— Ще нема.

— Ох-ох! Коли то ми доживемо до другого такого пишного поета!

І відразу я зареготався на всю хату.

Два читачі аж посхоплювалися з стільців, — так їх налякав мій несподіваний регіт. Вони глянули в мій куток, але, побачивши, що хтось сидить, заховавшись за великим аркушем часопису, подумали, мабуть, що чоловік щось чудне начитав. Заспокоїлись і посідали знову гортати "Розмову".

А мене все обнімав сміх, тільки я подужував його й сидів мовчки.

Я згадав свій перший виступ на літературну арену, як я, роками перед дванадцятьма, послав до "Поради" першу свою поему "Молоді надії". Це була тоді моя найголовніша праця. Я її переписував багато разів, виробляв, переробляв, не поспішаючись, бажаючи причепурити її як лялечку, і врешті послав до друку.

Півроку дожидався відповіді, а тоді попрохав вернути рукопис. Ще півроку все писав до редакції, та аж на четверте прохання прийшов до мене відпис, — я його й досі пам'ятаю до слова!

"Високоповажний Добродію!

Редакція "Поради" в справі Вашого стихотвору повідомляє, що годі його видрукувати, позаяк Ви допустилися в єму радикальних взглядів разом з маловаженєм віри греко-католицької. Легко видіти, що отсі стихи:

Обридли всім плачі й зідхання,

Покиньмо гратися словами!

Де стільки лиха й бідування,

Там треба пособлять ділами!

ціхують собою напрямок радикальний, позаяк тут не згадуєсь о національні святощі і натякаєсь на ідеал соціалістичний. Також уступ:

Будь вільний духом сам, і всім

Давай на волі жити:

І тим, хто йде з хрестом, і тим,

Хто без ксьондза стає робити, —

захвалює атеїзм, а то єсть противно греко-католицькій релігії.

Опроче Вашим стихотвором ображуєсь моральність, позаяк героїня ваша цілуєсь з героєм до браковінчанія.

Не можемо увзгляднити Вашого желаня щодо звернення скрипту, позаяк той скрипт затратився.

З глубоким поважанєм".

Як мене вразив цей лист! Я був тоді такий молодий, — думав собі, що це щось надзвичайне. Скільки я потім ще відбирав отаких листів!.. І врешті навчився сміятися з їх так, як сміявся сьогодні.

Ох, це справді чудово! Послухайте лиш, як воно є.

Чоловік повинен платити людям за те, цо задля їх працює! Ніякий політико-економ певне не понав би віри, щоб таке могло статися, але ж воно справді так, і це знав і знає мало не кожен український автор. Він творив, працював, а коли хотів друкувати, то мусив оплатити чорнило, перо, що в те чорнило вмочав, папір, на якому писав, пошту, яка відвозила його рукописи, часопис, до якого він посилав те писання, і за це бути свідомим, що дев'ять кращих його творів підуть до редакційного коша, а ледве десяте, найгірше, видрукується з чудовими редакційними виправками. Бо коли автор писав:

Нове чудове почування —

До краю рідного кохання

Прокинулось, і за думками

Не спав він довгими ночами, —

то редакція, виправляючи "нарічє українське, щоби стих був в язиці руськім", містила:

Чудне новеє почуванє —

До вітчини любов-коханє

Прокинулось, і за думками

Не спав він довгими ночами,

а друкарня додавала в останньому рядку дві манюсінькі помилки, і тоді виходило:

Чудне новеє почуванє —

До вітчини любов-коханє

Прокинулось, і за думками

Не став він довгими ногами.

Не ліпше було й тоді, коли, добувши врешті право друкувати свою покалічену червоним чорнилом поему на Вкраїні Наддніпрянській, автор оддавав за неї в друкарню останні двадцять карбованців. І які марні були його надії не то на літературну славу, а навіть і на те, щоб вернулися ті легковажно відняті в сім'ї гроші, — про те знали тільки миші, добрі українські миші, що завсігди берегли рідних авторів од сорому признатися, що їх книги лежать у сховищу цілі!..

І от тепер — подумайте лиш!

Я, харпак, злиденний писарчук у курній канцелярії, якого так часто зневажало "начальство", який хоч і раював іноді, списуючи свої думи й мрії, але мав яку сотню читачів і ціле море байдужості, а часом і зневаги до своїх творів, я — пишний поет! Чи це ж не чудасія?!

Очі знову несподівано зустрілися з початком некролога: "Нова несподівана смерть. Умер..." Чорт віть що, яка нісенітниця! І як це могло статися? Піду до Савенка розпитаюся.

Савенко був мій товариш, — ми колись служили в одній канцелярії, тільки що він згодом перейшов на ліпшу посаду до земства, а я лишився там, де й був. Він завідував господарським бюро, що мало продавати селянам усяке добре

насіння та деяке хліборобське знаряддя, мав там собі й квартиру і небагато роботи, — жити добре було. Я любив його за веселу, жваву, хоч і легковажну й легкодумну вдачу, і як жив у городі, то ми часто бачились і один одному ставали в пригоді.

Дак ото ж піду зараз до його. А втім... Зараз же можу зустріти в бюро людей, а раз — що при людях не хочу з їм про це говорити, а друге — я ж умер, то можу такого дурня з самого себе зробити серед зовсім чужих людей, що й годі! Піду ліпше ввечері, як споночіє і як Савенко сам буде. А поки буду мертвий. Це у всякому разі цікаво, хоча й не визволяє від почування, цілком суперечного такому становищу, також і становищу моєї кишені: почування, що я хочу їсти. Витяг калиточку, порахував, скільки мені треба буде на білет до В. і таке інше, і виразно побачив, що мій голод має право виявлятися тільки на двадцять копійок. З їми пішов до дешевої їдальні, звідти до великого міського саду. Там заліз у гущавину й читав до вечора...

II

По вулицях уже скрізь посвітилися ліхтарі, як я зайшов у двір господарського земського бюро. Двері до Савенкової квартири були незамкнені, і я ввійшов у темний передпокій, нікого не стрівши.

— Хто там? — озвався Савенко з своєї світлиці.

— Я.

— Хто — я?

Чую, як він устає, йде. Ввіходить, держачи в руках свічник із свічкою, саме тоді, як я у темному кутку скидаю з себе пальто.

— Ти сам? — питаюся.

— Сам, — одповідає він, — але ж...

Чути щось непевне у його в голосі. Піднімає вгору свічку, силкується дужче мене освітити.

Я виступаю з темряви і простягаю до його руку.

— Але ж, — одказую, — здоров!

Якби ви бачили, як він зблід, як затремтіло в його це чисте виголене підборіддя, як він подався назад!.. Як широко-широко глянули його злякані очі, а рука з свічкою так трусилася, що світло аж ходором ходило.

— Чого ж ти не хочеш зо мною здоровкатися?

Він роззявляє рота, хоче щось сказати, але чути тільки, як цокотять йому зуби. Врешті вихоплюється йому з уст якийсь згук, щось от як: ва-ва-ва-ва...

Так бояться люди смерті, так бояться того, що зв'язує цей світ з тим — невідомим нікому світом!..

Чого ж він тремтить? Він, раціоналіст, що не вірить ні в яке тогосвітнє життя!

Але мені стає його жалко.

— Дурню! — кажу. — Невже ти думаєш, що я справді вмер? Хіба брехливі некрологи мають силу вбивати хоч би й хвору людину?

Я хапаю його за руку. Він силкується вирвати її в мене, але я не пускаю.

— Я не мрець холодний, — дивись, які теплі в мене руки! Чого ти сахаєшся мене?

Потроху він очунює, починає розуміти. Ми йдемо до його в хату, сідаємо. Його чепурне, з тонкими рисами, обличчя ще нервово-неспокійне, а біла викохана рука з довгими пальцями ще тремтить ледве помітно, закручуючи русяві м'які вуса.

— Розкажи ж мені врешті, як це сталося? — каже він.

— Що?

— Та що ти... що тебе...

— Що мене на той світ ординовано? Але ж про це більш ви, ніж я, мусите знати, бо я був не на тому світі, а тільки на селі і сьогодні звідти приїхав. Розказуй ліпше ти, як це все сталося!

Він починає розказувати, і виходить дуже просто й дуже незрозуміло. У "Щоденному слові" прочитав він мій некролог. Уражений кинувся до редакції і звідти довідався, що некролога прислав Семен Лучківський, наш знайомий, просто з свого хутора, де він завсігди жив улітку. Савенко зараз же до його написав, але відповіді досі немає. Чи Лучківський вигадав такий недотепний жарт, щоб піддурити людей, чи його самого одурено, — Савенко не знав.

Враз він ударив себе по голові.

— Чого ти?

— Якби ти знав, що в мене має сьогодні бути!..

І зареготався. Я ще ніколи не бачив, щоб він так реготався, — так і заливається! Упав на канапу, та аж качається, аж криком кричить.

— Чи ти, — кажу, — не здурів?

— Ой!.. Ой!.. Ой!.. — репетує, — ха-ха-ха!.. І ти здуріємш... як я тобі... ха-ха-ха!.. щось скажу!..

— Кажи!

Де там! Регоче й регоче, — слова не вимовить.

— Чи ти панночка з істериками? Годі!

Удовольнившися врешті з реготу, тільки сльози втирає та каже:

— А чи ти знаєш, що в мене сьогодні вечір з гостями?

— Ну, то що?

— І знаєш, через що той вечір?

— Де ж би я знав, коли я лежав у труні мертвий!

Підвівся, став, зняв руку вгору і проказав пишно:

— Сьогодні в мене літературні поминки по Євгенові Сагайдачному, нашому поетові, поминки з рефератами, співами, декламаціями і відповідною до випадку, дуже доброю товариською вечерею, по три карбованці з особи.

— Савенку, ти не дуриш?

— Бодай би я старим "філом" довіку лишився, коли брешу!

Страшенно божиться!

— Стривай, — кажу, — не занапащай своєї душі, — я вірю!

Почав він розказувати, хто буде, що, як...

— А що, — каже, — лепсько?

— Чудово! — відказую.

— Мусиш дякувати землякам, що хоч вони за твоє літературне життя й не дбали, дак дуже щиро дбають за твій літературний похорон. Тризна буде пишна: за вина й за горілки дбає Папущенко, — то ж знавець!

— Та невже й цей буде?

— Не турбуйся: він рефератів не читає, навіть чужих не слухає... але ж хіба може бути вечеря без Папушенка, а український патріотичний збір без вечері?.. Ох, і це все мусить загинути, бо ти ожив!.. А втім... — спинився він, — знаєш? У мене єсть ідея!

— Яка?

— Пишна і оригінальна! Сила нечуваних вражаючих ефектів!

— Кажи!

— Ні, спершу ти повинен подати мені слово, що пристанеш до мого заміру і зробиш, що я скажу. Не страхайся: тобі нічого не треба буде чинити, тільки сидіти й слухати. Можеш ти це?

— Можу, аби не занадто дурне слухати.

— Уже яке буде!.. Ти мусиш бути на своєму літературному похороні.

— Як то?

— Да так! Вечір відбудеться в залі господарського бюро. Я тебе садовлю осюди за стіну, в ту світлицю, де я сплю, з неї двері в залу. Вони завсігди замкнені і туди ніхто не ходить. Я їх одімкну, трохи відхилю і посаджу тебе біля їх у темряві. Тебе ніхто не помітить, а ти всіх побачиш і почуєш. А що?

— Але ж... я... не охочий до підслухів.

— Яку дурницю ти кажеш! Коли б це навіть були й підслухи, то я розумію, що це не морально про живих, але мертві... Сподіваюся, що серед їх мусить бути трохи інша мораль. Врешті тут ніяких і підслухів нема: ти будеш на своєму літературному похороні, а сподіваюся, що кожен мрець має ж право бути на своєму похороні!

— Більш-менш... коли він справді вмер.

— Дурниця! Ну, уяви собі, що ти в летаргії! Це не так важко. Адже більша частина наших земляків лежить у патріотичній летаргії по кількадесят років, та й нічого — почуваються дуже добре і не хочуть навіть прокидатися.

— А неправда ж, — іноді й прокидаються.

— То вони тільки крізь сон белькочуть. Спробуй і ти трохи поспати. Ну, трісі! Побудеш так скільки схочеш, а тоді, в одну чудову мить, одчиниш двері і вийдеш перед товариство. Ох, яка це пишна картина буде! Які кольористі ефекти! Серед пісноти й нудоти нашого життя!.. Подумай лиш, поете! Невже це тебе не приваблює?

Мене справді починала зваблювати оригінальність становища. Так воно трохи мов і не гаразд, та знов же це було таке невинне і такий, з усякого погляду, високооригінальний unicum, що я не міг опертися спокусі. Ах, український автор має в своєму житті так мало веселощів, що може врешті дозволити собі, яко виняток, таку невеличку й зовсім нешаблонову порцію сміху!..

Я згодився.

Ми пробазікали вдвох іще з півгодини, аж поки вдарив перший дзвоник. Тоді я пішов у темну хату. Вона була поруч із Савенковим кабінетом і мала двоє дверей: одні в кабінет, а другі в залу. Я замкнув перші і сів біля других. Савенко пішов одчиняти гостеві, наказавши мені:

— Тільки не поранься вийти: дослухай усе, а тоді вже й виходь.

III

Мені добре було видко крізь трохи відхилені двері частину зали. Гості: пани й пані, молодіж і старші люди, сиділи й стояли. Серед модних дамських суконь брало очі ясними блискучими кольорами два-три вкраїнських убрання, та й поруч із білими комірчиками червоніли де-не-де з-під чорних сурдутів вишивані сорочки й кольористі стьожки. Чути було, як стиха брязкало намисто на дівочих шиях, але розмов уже не було, бо всі наготувалися слухати речника, що тільки оце сів за окремий столик. Це був Тисовський, старий сивий дідусь, симпатичний і простий, директор однієї великої інституції. Давній і давно скам'янілий місцевий україноφіл, але загально поважаний чоловік. Він казав уступну промову — коротку, просту, але чулу. Він говорив, що Євген Сагайдачний був дуже талановитий і дуже нещасливий поет. Багато він зазнав лиха, і це зібралися люди віддати його дорогій пам'яті шанобу.

У мене аж очі сльозами зайшли, як я слухав цю щиру промову. Тепер я був певен, що дідусь Тисовський справді не міг мені дати посади в своїй інституції. Кажу: тепер, бо в той час (то було перед трьома роками) мені здавалось інакше. Але ж мені так тяжко тоді було жити, що я певне не міг безсторонньо поглянути на речі: втративши одну посаду, я п'ять місяців шукав другої, ми продали за малим не все, що в нас було... Мені здавалося, що від одного слова Тисовського залежить дати мені посаду в тій інституції, де він був найстаршим паном, і що за ті п'ять місяців не одному він її дав... Певне, це моя помилка була...

Вмер батько наш

Та й покинув нас!..

Жалібно-жалібно озвалося по залі тужливе голосіння. Співців мені не видко, але чути їх голоси і ті слова жалю й сліз по втраті дорогого, любого... Боже мій! Це ж про мене

співають, бо і я ж умер, покинув їх, а вони за мною жалкують, тужать по мені... і сльози закапали в мене з очей, мені стало жалко самого себе — моїх молодощів минулих, мого життя недовгого, але тяжкого — з короткими квітчастими хвилинами любові й могучого натхнення, з довгими осінніми роками нікому не корисної праці, що вбивала тіло, вбивала душу... Цитьте! Не співайте більше, припиніться! Бо не витримаю й заплачу голосно!..

От уже спів затих...

Хтось пішов по хаті за столик. Хто ж то? Бичик! Маленьке, в'юнке, скрізь улазливе, — от же й тут за стіл улізло.

— Високоповажане добродійство! — почав. — Мені припала сумна повинність подати вам життєпис нашого кебітного поета. Ця повинність і сумна мені й люба, бо ми були з покійним найкращими друзями, найщирішими...

(Друзями? — перепинила ті слова моя думка... — Які ж то й друзі, як тільки й того, що робили в одній канцелярії? А надто я завсігди не любив цього Бичика за його злий лепетливий язик та за те, що встрявав скрізь, куди не треба.)

— Так, він був мені другом... Ну й, звісно, мені не раз доводилось пособляти приятелеві в його справах... по-приятельському...

(Пособляти? Він — мені?)

— Бо він був поет, а поет — людина безрахубна, ніколи, знаєте, не розуміє, що то берегти гроші... Як є, то розкидає, а потім доводиться бідувати... Поезія й марнотратство, то так, знаєте, дві сестри рідні...

(Моє марнотратство?!)

Потім він коротенько подавав мій життєпис і казав, що я завсігди мріяв про високі ідеали.

— Ну, а життя, знаєте, далеко від тих ідеалів, так через те мій приятель мало стрівав однодумців... Навіть у своїй сім'ї не стрівав, бо там його не розуміли й не підтримували... Я, звісно, не про діти його кажу, — вони занадто малі...

То це він про мою Ксеню? Про неї, що тільки й живе моїми думками, надіями й пориваннями! Як він сміє так гидко набріхувати? Взагалі, як він сміє про все це говорити? Яке його діло?! Ні, мушу вийти припинити це.

Я встав був та й спинився: ні вже, дослухаю до краю хоч цього...

А він говорив далі:

— Ну, звісно, мій приятель таки трохи й сам був винен, що не багато придбав прихильників... Бо мав таку вдачу що!.. От, знаєте, як звичайно: поет, посланець небес, "глаголом жечь сердца людей", і думає, що ніколи не помиляється в своїх думках, і обороняє їх дуже вже палко... І людям просто в вічі так і висловлює все, що думає, хоч би воно їм і не любе... Я вже йому про це й казав, та й не раз, дак де там! Ну, та я йому це прощав... Але ж не всякий, знаєте, міг його так розуміти, як я, та й прощати, — через те він і мав багато ворогів... Але ми були приятелями. Ми так часто читали один одному свої твори, і він дуже хвалив мої переклади з Лєрмонтова... (Я, знаєте, Лєрмонтова вже чимало переклав.) Я подавав йому ідеї не до одного його поетичного оповідання віршем, а він звіряв мені написане до мого перегляду й редакції... Шкода тільки, що

писав він потроху і не справдив тих надій, на які давав право його талант...

І він говорив, говорив, говорив і так брехав, що мені ставало вже чудно. А люди, повіривши, ще й подякували йому оплесками, як він устав з-за столика.

А туди вже сідає новий речник. І цього добре знаю — Тищенко. Добросердний чолов'яга, закоханий у мої вірші та й у мене потроху. Оцей справді мені часто пособляв і навіть тоді, як я був без посади, приняв нас з усією сім'єю до себе на квартиру, хоч йому й самому тісненько було жити (він учителював у міській школі і мав там у ній дві маленькі світлички). Його велике щире обличчя з кудлатою бородою і дитячі добрі очі мають сьогодні якийсь особливо поважний вигляд: розгорнув верчичок паперу, читатиме критичний огляд моїх творів.

І читав докладно, широко й довго. Багато було бібліографії, багато хвали й цитат з моїх писаннів, але ж, боже мій! який дивний нетям! Я ніколи не думав, що він так мало мене розбирає, ця добряча душа! Яке нерозуміння моїх найкращих, найголовніших дум і почувань! Якими вбогими, шаблоновими, банально-прилизаними, обмежено-пристойними появлялися вони, перейшовши через призму його "критики!" Невже я коли щось таке писав або казав? Коли такі й справді мої писання, то яке ж я маю право зватися поетом за цю банальну січку з капустою? А він усе говорить! Любий мій! По правді, я тобі вдячний за твою простомовну, не лукаву до мене щирість, але ж пожалій мої писання!..

От уже йому припліскують, навіть Савенко. То це всі згоджуються з їм?..

І коли вже треба було переглянути мої писання, то чому ж цього не зробив — ну хоч Дашецький, він же професор літератури?..

Якась панночка, процвітаючи ясноколірними стрічками та блищачи дукачами й намистом, проказує мої вірші. І після попередньої критики я в кожному їх слові несамохіть шукаю тієї шаблонової дрібнодухої обмеженості, за яку мене зараз хвалено...

Що це? Невже це він буде промовляти, Котовський? Чоловік, якому я завсігди здавався запорохою в оці, який усе життя був мені найгіршим ворогом, шкодив мені скрізь, спотиньга кусаючи, як зрадлива собака! І він має промовляти й лицемірно хвалити мене, шиплячи в душі зо злості?

Так, він сів за стіл, і я бачу просто себе його викохане, випещене панське обличчя, з коротко підстриженою борідкою, з ласкавим медяним усміхом червоних губів. От чую його солоденький голос:

— De mortuis aut bene, aut nihil1 — святе правило, і я його шаную більше, ніж хто інший. Через те я ні в якому разі не насмілюся нічого казати про саму особу нашого небіжчика-поета. Говоритиму тільки про літературні його твори.

Мені полегшало: він мене не хвалитиме, тільки лаятиме, — це все ж ліпше.

— Всі згоджуються, що Євген Сагайдачний мав пречудовий поетичний хист, бо ж безперечно треба мати хист, щоб писати такі гладенькі вірші. Вірш у його справді легенький, бо автор не надуживає його і здебільшого йде туди, куди веде його вірш, одміняючи, відповідно до його, і зміст свого твору. Зміст

же в його звичайно дуже цікавий, бо дорогий наш поет писав на пекучі сучасні теми, добираючи такі, які обробляли вже всі поети-сучасники, і таким робом теми ті вже мали — сказав би так — патент на цікавість. Зрозуміло, що в такій роботі він не міг не сходитися дуже з тими авторами, що поперед його про це писали, але він завсігди брав у їх тільки найкращі, найпоетичніші місця. Це не значить, що високоталановитий автор не був оригінальний — навпаки, оригінальність його поглядів завсігди виявлялася тим, що загально дозволене здавалось йому злочинством, а загально гуджене — хвальним ділом. Через те дехто давав йому догану, що його докори задля нас неоправдані, а його поради або неморальні, або практично непридатні. Я ж не буду ганити поета, бо кожен має право казати, що хоче. Твори незабутнього поета довго ще будуть у нас читатися, бо після Шевченка у нас занепад поезії, і ми не маємо кращих авторів... хоч він писав так мало, що його твори — крихотки, коли рівняти до того, що зробили інші письменники...

1 Про мертвих слід говорити або тільки хороше, або нічого (лат.).

Досить мені вже того! Я відімкнув двері і вийшов у Савенків кабінет. У залі лящали оплески Котовському за промову. Я відчинив двері з кабінету в залу і став на порозі.

Саме в цю мить усе товариство встало (певне — це був антракт) і безладно рушило по залі, жваво розмовляючи.

Кілька чоловік, і поперед усіх Котовський, ішли купкою просто до кабінету й побачили мене. І відразу їх обличчя відмінилися. Смертельна блідість окрила їх, очі спинилися, вирячившися на мене, рухи вмерли... Скам'яніли всі без згуку.

Тим часом заздріли мене й інші і вразилися так само. Всі заніміли, прикипівши до місця, і тільки дивилися, дивилися на мене божевільно-зляканими очима, просто страшними на цих блідих обличчях.

— А-ах! — почувся жіночий скрик, і кілька десятків людей, як одна людина, відразу кинулися назад, у ті кутки, де попереду сиділи, збилися в купу, як отара, тремтячи перед вовком. Між мною та їми стала порожнява великої зали.

— Прошу сідати, панове! — промовив я, проходячи до столика.

І всі, як один, сіли, загіпнотизовані безмірним переляком.

І я сів за столик.

— Прошу вибачити, панове, що я перепиню вам хвилини відпочинку... Але ви так багато говорили сьогодні про мене, що був би я незвичайний, не озвавшися також.

Вони слухали, сидячи німо, нерухомо — цілком так, як от дитина посадить ряд ляльок, говорить до їх, як до живих, а вони слухають мертвими ушима і дивляться мертвими очима.

— Насамперед дозвольте направити одну важну помилку: на жаль, я не вмер, я живий, і автори моїх некрологів трохи поспішилися.

По всій залі розкотилося широке вільне зітхання півсотні людей, і обличчя, ці білі кам'яні обличчя, ожили, заворушилися.

— Дивний випадок, якого творцем був певно бог поезії Аполлон, привів мене на мою власну тризну, і я почув собі

посмертний суд... Я дякую за слова прихильні та тирі до мене, які я тут чув. Дозвольте ж і мені тепер сказати трохи — не про себе — ні! — але про нас, українських письменників.

Я замовк на хвилину. В залі панувала надзвичайна, мертва тиша. Більша частина сиділа, похнюпившись, інші — втупивши в мене очі.

— Я зараз тут чув докір, що одурюємо надії, мало творимо... Правда!.. Але... У поета в голові є мозок, а в грудях почування... Ці дві речі призначено на те, щоб служити поезії во ім'я щастя рідного краю й народу. Але поезія у нас має з усього тільки недогризки: той мозок з'їдає канцелярія чи контора, а почування витрачується на еквілібристику між мріями про вільний світ широкий і порозумінням із слугами запаморочення. На поезію має поет кілька сонних од утоми хвилин, якщо їх не забере йому хатній клопіт... Наша інтелігенція! Чи є вона? Коли є, хай знає, що за скільки десятків карбованців на місяць продається мозок нервів і кров серця нашого поета! А вони ж належать рідному народові — цей мозок і ця кров! Ви чули, як продають невільниць у гареми? Гинь із зненависті до покупця, але кохай його, бо він тебе купив! Ось вам поетова душа-невільниця! Хай вона ридає, хай вона кричить, б'ючись у хижих кігтях, — ніхто їй не пособить: це ж так натурально — бути проданою на базарі, — до чого ж тут крик? Лицемірство — всякі слова про любов до рідного слова й народу, доки існує цей ганебний продаж!

Серед пустині живе у нас поет. Його слова — глас вопіющого в пустині... Як мало живих серед цих трун із трупами духовних невільників... І йде вкраїнський поет своїм шляхом сам собі, а люди, а його інтелігенція сама собі. О, якби ви знали, який він сирота духовний! Йому прихилити голову ніде, бо він живе великою ідеєю відродження рідного народу, а серед вас... Це ж тільки парад, ці ваші роковини й усякі збори,

парад, годящий сьогодні тільки на те, щоб завтра про його забути серед крутеню всяких ваших діл!.. Діл!.. У вас мусить бути тільки одно діло: щастя рідного народу! Де воно в вашому житті, в ваших сім'ях? Там рабство, невільництво духовне, безмірно гірше, ніж рабство фізичне. Там батько не вчить своєї дитини віддавати рідному народові всі свої сили, всі свої думи, всі свої почування — все своє щастя і всі свої сльози. Там чужою мовою говорять, чужим ідеалам душу свою віддають, чужим богам, богам забуття рідного народу кланяються. Все чуже вкраїнському поетові в ваших кам'яницях, і труною, труною пахне від їх! І доки не огиднуть вам ті пахощі, доки не станете ворогами тим людям, якими є тепер, доти сиротою блукатиме по світу співець величних замірів, і його пісня тяжким риданням буде, палким докором вам, що хочете спати мертвим сном тоді, як уже світає світ...